

■ USMERNENIA PRE OPEN ACCESS VYDAVATEĽOV K IMPLEMENTÁCII ODPORÚČANIA UNESCO O OTVORENEJ VEDE

Tento dokument patrí medzi nástroje UNESCO určené na rozvíjanie otvorenej vedy. Cieľom dokumentu je podporiť implementáciu [Odporúčania UNESCO o otvorenej vede](#). Usmernenia boli vypracované v spolupráci so Združením akademických vydavateľov open access (Open Access Scholarly Publishing Association, OASPA), združujúcim vydavateľov zapojených v oblasti otvorenej vedy. Dokument poukazuje oblasti, ktoré sa týkajú vydavateľov otvoreného prístupu, aby komunita tých, ktorí chcú podporiť uvedenie Odporúčania UNESCO do praxe, umožnil jeho lepšie pochopenie a poskytol im praktickú pomoc.

Dokument sa z oblasti otvorených poznatkov vzťahuje na vedecké publikácie, medzi ktoré patria, okrem iného, články vo vedeckých časopisoch a knihy, výskumné správy a konferenčné príspevky. Tieto publikácie môžu tvoriť, obsahovať alebo vo svojich prílohách zahŕňať pôvodné výsledky vedeckého výskumu, výskumné dáta, softvér, zdrojový kód, zdrojový materiál, pracovné postupy (workflows) a protokoly, digitálne záznamy obrazových alebo grafických materiálov a vedecký multimediálny materiál.

Podľa [Odporúčania UNESCO o otvorenej vede](#) má byť prístup k vedeckým poznatkom taký otvorený, ako je možné, ale za určitých okolností ho možno obmedziť, napríklad z dôvodu ochrany ľudských práv, dôvernosti/utajenia informácií, práv duševného vlastníctva, osobných údajov, informácií o ohrozených druhoch, posvätných a tajných domorodých znalostí atď. Tieto okolnosti sa považujú za výnimky z postupov uvedených v tomto dokumente.

Ako open access vydavateľ by ste mali:

Šíriť vedecké publikácie

Vydavatelia môžu šíriť vedecké publikácie a/alebo sprievodný materiál dvomi spôsobmi:

- publikovať na online platforme s otvoreným prístupom (open access); a/alebo
- uložiť a sprístupniť publikácie okamžite po uverejnení v otvorených online repozitároch, ktoré sú podporované a udržiavané:
  - » akademickými inštitúciami,
  - » vedeckými spoločnosťami,
  - » vládnymi inštitúciami alebo
  - » inými etablovanými neziskovými organizáciami zameranými na verejný záujem, ktoré umožňujú otvorený prístup, neobmedzené šírenie, interoperabilitu a dlhodobé uchovávanie a archiváciu.

Poskytovať jasné prístupové práva

Spôsob plateného publikovania, pri ktorom je okamžitý prístup k vedeckým publikáciám poskytnutý iba za poplatok, nie je v súlade s [Odporúčaním UNESCO o otvorenej vede](#).

Odporúčanie sa týka otvoreného prístupu k vedeckým publikáciám, vedeckým dátam, metadátam, otvoreným vzdelávacím zdrojom, softvéru a zdrojovému kódu a hardvéru dostupným v rámci verejnej sféry (public domain) alebo v súlade s právami duševného vlastníctva pod otvorenou licenciou.

Takáto licencia musí umožniť prístup, opakované použitie, zmenu účelu, adaptovanie a šírenie v súlade so špecifickými podmienkami licencie všetkým aktérom bezplatne a okamžite, alebo tak rýchlo, ako je možné.¹

Akýkoľvek preno s autorských práv alebo udelenie licencie tretím stranám nemá obmedziť právo verejnosti na okamžitý otvorený prístup k vedeckej publikácii.

¹ Bez ohľadu na miesto, štátnu príslušnosť, rasu, vek, rod, príjem, sociálno-ekonomickú situáciu, štádium kariéry, disciplínu, jazyk, náboženstvo, zdravotné postihnutie, príslušnosť k etnickej skupine, migračný štatút alebo z akýchkoľvek iných dôvodov.

Uvažovať nad rámec vedeckých článkov

Vedecké výstupy súvisiace s publikáciami,² ktoré majú otvorenú licenciu alebo sú voľne dostupné (public domain), majú byť uložené vo vhodnom otvorenom repozitári, v súlade s príslušnými technickými štandardmi, ktoré umožňujú ich riadne prepojenie s publikáciami.

Podporovať inkluzívne zapojenie a dialóg

Otvorená veda zahŕňa všetky vedné disciplíny a aspekty vedeckej praxe a stojí na štyroch kľúčových pilieroch: otvorený prístup k vedeckým poznatkom, otvorené infraštruktúry otvorenej vedy, otvorené zapájanie sociálnych aktérov a otvorený dialóg s inými znalostnými systémami.

Vo výskumných a inovačných systémoch pôsobí veľa aktérov a zainteresovaných strán a každý z nich má svoje miesto v procese zavádzania otvorenej vedy do praxe. Rovnako aj vedecké publikovanie slúži okrem akademikov a výskumníkov aj mnohým iným používateľom.

Inkluzívne zapojenie v praxi zahŕňa spektrum činností od riešenia praktických aspektov sprístupňovania až po zmysluplné zapájanie marginalizovaných a nedostatočne zastúpených skupín. Zapojenie a dialóg môžu prispievať k tvorbe, používaniu, zverejňovaniu a šíreniu publikovaných vedeckých výstupov v rôznych formátoch.

OTVORENÝ DIALÓG S INÝMI ZNALOSTNÝMI SYSTÉMAMI

Otvorený dialóg s inými znalostnými systémami je dialóg medzi rôznymi nositeľmi znalostí. Je v súlade so [Všeobecnou deklaráciou UNESCO o kultúrnej rozmanitosti](#) z roku 2001 a uznáva bohatosť rôznorodých znalostných systémov a teórií a rozmanitosť tvorcov znalostí.

Otvorený dialóg podporuje:

- začleňovanie poznatkov vedcov, ktorí boli tradične marginalizovaní,
- vzájomné vzťahy a komplementaritu medzi rozmanitými znalostnými systémami,
- dodržiavanie medzinárodných noriem a štandardov v oblasti ľudských práv,
- rešpektovanie suverenity a manažmentu poznatkov,
- uznanie práv nositeľov poznatkov na získanie spravodlivého (fair) a férového (equitable) podielu na prínosoch, ktoré môžu vzniknúť na základe využitia ich znalostí.

OTVORENÉ ZAPOJENIE SOCIÁLNYH AKTÉROV

Otvorené zapojenie je rozšírená spolupráca medzi vedcami a sociálnymi aktérmi mimo vedeckej komunity. Otvorená veda poskytuje základ zapojenia občanov a komunity do tvorby poznatkov a posilnenie dialógu medzi vedcami, politikmi a zástupcami z praxe, podnikateľmi a členmi komunity, pričom dáva všetkým možnosť vyjadriť sa a ovplyvniť rozvoj výskumu tak, aby bol kompatibilný s ich záujmami, potrebami a úsilím. Tento cieľ je dosiahnuteľný prostredníctvom:

- sprístupnenia postupov a nástrojov, ktoré sú súčasťou výskumného cyklu a tým, že vedecko-výskumný proces bude viac inkluzívny a dostupný širšej spoločnosti, ktorá sa zaujíma o dané témy,
- zavedenia nových foriem spolupráce a práce, ako sú kolektívne financovanie (crowdfunding) alebo získavanie iných zdrojov ako materiál alebo služba od mnohých darcov (crowdsourcing) a vedecké dobrovoľníctvo (scientific volunteering, známe napríklad z projektov občianskej vedy).

² Ako pôvodné výsledky vedeckého výskumu, výskumné dáta, softvér, zdrojový kód, zdrojový materiál, pracovné postupy (workflows) a protokoly, digitálne záznamy obrazových alebo grafických materiálov a vedecký multimediálny materiál.

Sú hodnoty vášho vydavateľstva v súlade so základnými hodnotami Odporúčania UNESCO o otvorenej vede?

Základné hodnoty otvorenej vedy pramenia z:

■ etických, epistemologických, ekonomických, právnych, politických, spoločenských a technologických dopadov otvorenej vedy na spoločnosť, rovnako ako z dopadov založených na právach a zo zapojenia mnohých aktérov,³

■ rozširovania princípov otvorenosti na celý cyklus vedeckého výskumu.

Štyri základné hodnoty sú: kvalita a integrita, spoločný prospech, férový prístup a spravodlivosť, rozmanitosť a inklúzia.

1 Kvalita a integrita

Otvorená veda má rešpektovať základnú slobodu vedeckého skúmania a ľudské práva. Má podporovať vysokú kvalitu výskumu, tým, že:

- spája viaceré zdroje poznania,
- široko sprístupňuje výskumné metódy a výstupy podrobnému a dôslednému skúmaniu a recenzovaniu,
- umožňuje transparentný proces hodnotenia.

2 Spoločný prospech

Ako celosvetový verejný záujem by mala otvorená veda patriť celému ľudstvu a prinášať úžitok spoločnosti. Na dosiahnutie toho cieľa treba, aby:

- vedecké poznatky boli voľne dostupné a ich prínosy všeobecne zdieľané,
- spôsob realizácie vedy má byť inkluzívny, trvalo udržateľný a férový (equitable), rovnako ako príležitosti na vedecké vzdelávanie a rozvoj schopností.

3 Férový prístup a spravodlivosť

Otvorená veda má zohrávať významnú rolu pri zaistení férového prístupu (equity) medzi výskumníkmi z rozvinutých a rozvojových krajín.

Otvorená veda má zabezpečiť spravodlivé a recipročné zdieľanie vedecko-výskumných vstupov a výstupov a rovnaký prístup k vedeckým poznatkom pre ich tvorcov, ako aj prijímateľov.³

4 Diverzita a inklúzia

Otvorená veda by mala zahŕňať rozmanité poznatky, prax, pracovné postupy, jazyky, výskumné výstupy a výskumné témy, ktoré podporujú potreby celej vedeckej komunity.

Otvorená veda má zahŕňať:

- rozmanité výskumné komunity a vedcov,
- širokú verejnosť,
- nositeľov znalostí mimo tradičnej vedeckej komunity (ak je to primerané):
  - » pôvodných obyvateľov a miestne komunity,
  - » sociálnych aktérov z rôznych krajín a oblastí.

³ Bez ohľadu na miesto, štátnu príslušnosť, rasu, vek, rod, príjem, sociálno-ekonomickú situáciu, štádium kariéry, disciplínu, jazyk, náboženstvo, zdravotné postihnutie, príslušnosť k etnickej skupine, migračný štatút alebo z akýchkoľvek iných dôvodov.

Prijali ste usmerňujúce zásady, ktoré sú v súlade so základnými hodnotami?

Usmerňujúce zásady otvorenej vedy poskytujú rámec, ktorý pomôže dodržiavať hodnoty a zabezpečiť, aby sa ideály otvorenej vedy stali realitou.

Medzi šesť usmerňujúcich princípov patrí: transparentnosť, podrobné skúmanie, kritické hodnotenie a reprodukovateľnosť; rovnaký prístup; rešpekt a zodpovednosť; spolupráca, participácia a inklúzia; flexibilita vyplývajúca z rozmanitosti; udržateľnosť.

1 Transparentnosť, podrobné skúmanie, kritické hodnotenie a reprodukovateľnosť

Zvýšená otvorenosť sa má presadzovať vo všetkých štádiách vedeckého úsilia, so zreteľom na:

- zvýšenie sily a exaktnosti vedeckých výsledkov,
- posilnenie spoločenského dosahu vedy,
- zvýšenie schopnosti spoločnosti ako celku riešiť komplexné, navzájom prepojené problémy.

Zvýšená otvorenosť vedie k zvýšeniu transparentnosti vedeckých informácií. Posilňuje základnú vlastnosť vedy ako jasne odlišnej formy poznania založenej na logike a podrobnom skúmaní vedeckými kolegami.

2 Rovnosť príležitostí

Všetci vedci a ďalší aktéri otvorenej vedy majú rovnakú príležitosť na prístup k otvorenej vede, na to, aby k nej mohli prispievať a aby z nej mohli mať prospech.

3 Rešpekt a zodpovednosť

S väčšou otvorenosťou prichádza väčšia zodpovednosť za všetkých aktérov otvorenej vedy. Táto zodpovednosť by mala tvoriť základ dobrého riadenia otvorenej vedy.

Základ dobrého riadenia sa formuje prostredníctvom:

- rešpektovania etických zásad a dôsledkov viažucich sa k výskumu,
- verejnej zodpovednosti;
- citlivosti voči konfliktom záujmov,
- opatrnosťou a primeranou pozornosťou venovanou možným spoločenským a ekologickým dopadom výskumnej činnosti,
- intelektuálnej integrity.

4 Spolupráca, participácia a inklúzia

Okrem spolupráce prekračujúcej zemepisné, jazykové, generačné hranice či obmedzenia spoločného využívania zdrojov by sa normou mala stať spolupráca na všetkých úrovniach vedy.

Na vyriešenie vážnych problémov spoločnosti treba podporovať spoluprácu medzi vednými odbormi, spolu s úplnou a efektívnou spoluúčasťou sociálnych aktérov a zapojením znalostí marginalizovaných komunít.

5 Flexibilita vyplývajúca z rozmanitosti

Pri realizácii otvorenej vedy v praxi neexistuje univerzálny správny spôsob vhodný pre všetky odbory a situácie. Vyplýva to z rôznorodosti znalostných systémov, aktérov a kapacít na celom svete, ako aj z neustáleho vývoja podporných informačných a komunikačných technológií.

Treba podporovať rôzne cesty prechodu na otvorenú vedu a povzbudzovať zainteresované strany k tomu, aby otvorenú vedu praktizovali. Zvolené cesty majú presadzovať už zmienené základné hodnoty a v maximálnej miere viesť k dodržiavaniu usmerňujúcich zásad.

6 Udržateľnosť

Aby bola otvorená veda čo najefektívnejšia a mala čo najväčší dosah, musí stavať na dlhodobých postupoch, službách, infraštruktúre a modeloch financovania, ktoré zaistia rovnaké možnosti participácie aj vedcom z inštitúcií a krajín, ktoré majú k dispozícii oveľa menej finančných prostriedkov.

Organizácia a financovanie infraštruktúr otvorenej vedy majú byť postavené na neziskovom základe a dlhodoobej vízii. Ak je to možné, vízia má obohacovať prax otvorenej vedy a poskytovať záruku trvalého a neobmedzeného prístupu všetkým ľuďom.

Sú súčasťou vašej vydavateľskej praxe tieto oblasti pôsobenia Odporúčania UNESCO?

Podpora spoločného porozumenia otvorenej vedy, prínosov a výziev, ktoré prináša, ako aj rozličných ciest k otvorenej vede prostredníctvom:

☑ Podpory bibliodiverzity:

- rôznorodosti formátov a prostriedkov publikovania vrátane tých, ktoré patria do oblasti humanitných a spoločenských vied,
- rôznorodosti obchodných modelov ako verejného záujmu, vrátane modelov neziskových, akademických a založených na vedeckej komunite,
- podpora širokej škály tém, výstupov a jazykov.

☑ **Podpory viacjazyčnosti** v praktizovaní vedy, vo vedeckých publikáciách a akademickej komunikácii. Pozri, napríklad, Helsinskú iniciatívu pre mnohojazyčnosť vo vedeckej komunikácii ([Helsinki Initiative on Multilingualism in Scholarly Communication](#), existuje aj slovenský preklad).

Investovanie do infraštruktúry a služieb otvorenej vedy prostredníctvom:

☑ **Pomoci pri rozvoji komunitných dohôd.** Medzinárodné vedecké únie a asociácie, regionálne a štátne výskumné infraštruktúry a redakčné rady časopisov hrajú dôležitú úlohu v tvorbe dohôd komunit v kontexte regionálnych a celosvetových vedecko-výskumných komunit.

Dohody majú definovať komunitnú prax a postupy týkajúce sa zdieľania dát, dátových formátov, metadátových štandardov, ontológií a terminológií, nástrojov a infraštruktúry.

Investovanie do ľudských zdrojov, školení a výcviku, vzdelávania, digitálnej gramotnosti a tvorby kapacít pre otvorenú vedu prostredníctvom:

☑ **Podpory popularizácie** postupov otvorenej vedy s ohľadom na šírenie vedeckých poznatkov medzi:

- vedcami v iných výskumných oblastiach,
- politikmi a rozhodujúcimi činiteľmi,
- verejnosťou.

Pri budovaní dôvery verejnosti vo vedu a zvyšovaní zapojenia sociálnych aktérov z prostredia mimo vedeckej komunity treba zvážiť tieto činnosti:

- šírenie vedeckých informácií prostredníctvom vedeckej žurnalistiky a médií,
- popularizácia vedy,
- otvorené prednášky,
- komunikácia cez sociálne médiá.

Pri popularizácii otvorenej vedy sa treba vyhnúť nesprávnej interpretácii a šíreniu mylných informácií. Rovnako je mimoriadne dôležité správne a kvalitne citovať a uvádzať pôvodné zdroje informácií.

Podpora kultúry otvorenej vedy a zosúladienie stimulov otvorenej vedy prostredníctvom:

☑ **Prijatia politík**, v súlade s [Odporúčaním UNESCO o otvorenej vede](#), ktoré:

- podporujú a odmeňujú otvorený prístup k vedeckým poznatkom vrátane:
  - » vedeckých publikácií,
  - » otvorených výskumných dát,
  - » otvoreného softvéru,
  - » zdrojového kódu,
  - » otvoreného hardvéru,
- podporujú otvorenú infraštruktúru,
- podporujú financovateľov, výskumné inštitúcie, redakčné rady časopisov a učené spoločnosti v prijímaní a implementácii otvorených politík.

☑ **Zaistenia rozmanitosti, otvoreného, transparentného a férového prístupu** a podporovania nekomerčných vydavateľských modelov a kolaboratívnych vydavateľských modelov bez poplatkov, a to prostredníctvom:

- dodržiavania princípov otvoreného, transparentného a férového prístupu,
- podporovania nekomerčných vydavateľských modelov,
- podporovania kolaboratívnych vydavateľských modelov bez poplatkov za spracovanie článku či knihy (APC/BPC, article/book processing charges).

☑ **Riešenia nerovnosti a ochrany pred predátorskými praktikami** prijatím účinných opatrení v oblasti riadenia a náležitej legislatívy, ktoré budú:

- riešiť nerovnosť,
- chrániť pred predátorskými praktikami,
- chrániť výsledky tvorivej duševnej činnosti ako sú metódy, produkty a dáta otvorenej vedy.

☑ **Podpory kvalitného a zodpovedného výskumu**, v súlade s [Odporúčaním UNESCO o vede a vedcoch](#) z roku 2017, a skúmaním potenciálu správnej praxe otvorenej vedy s cieľom obmedziť neetické vedecké správanie vrátane fabrikácie a falšovania výsledkov, porušovania vedeckých etických štandardov a plagiovania.

Podpora inovatívnych prístupov otvorenej vedy v rôznych štádiách vedecko-výskumného procesu prostredníctvom:

☑ **Podpory spolupráce medzi komunitami a iných inovatívnych modelov:**

- propagáciou otvorenej vedy už od úplného začiatku vedecko-výskumného procesu,
- rozšírenia princípov otvorenosti na všetky štádiá vedecko-výskumného procesu s cieľom zlepšiť kvalitu a reprodukovateľnosť výskumu,
- podporovania komunitnej spolupráce a iných inovatívnych modelov, ako sú preprinty (jednoznačne odlišené od finálnej recenzovanej publikácie),
- rešpektovanie rozmanitosti vedeckej praxe a postupov s cieľom urýchliť šírenie vedeckých poznatkov a povzbudiť ich rýchly rast.

☑ **Podpory otvoreného recenzného konania**, výberom primeranej formy:

- možné odhalenie identity recenzentov,
- verejne dostupné recenzné posudky;
- verejné uznanie prínosu recenzentov,
- dať možnosť širšej komunite pridať komentáre, podieľať sa na procese hodnotenia a získať uznanie za príspevok k procesu hodnotenia.

☑ **Začlenenia občianskej vedy** a iných foriem participatívnej vedy vývojom nových metód participácie a validačných techník s cieľom začleniť a oceniť vklad sociálnych aktérov mimo tradičnej vedeckej komunity. Ide o občiansku vedu, vedecké projekty založené na kolektívnom získavaní zdrojov (crowdsourcing), zapojenie občanov do činnosti komunitných archívnych inštitúcií a iné formy participatívnej vedy.

☑ **Podpory a ocenenia publikovania a zdieľania negatívnych vedeckých výsledkov**, a to vrátane takých výsledkov a súvisiacich dát, ktoré nezodpovedajú výsledkom očakávaným výskumníkmi, ktorí realizovali výskum. Tieto výsledky tiež prispievajú k rozvíjaniu vedeckých poznatkov.

Podpora medzinárodnej spolupráce a spolupráce mnohých zainteresovaných strán v oblasti otvorenej vedy a snaha zredukovať digitálne, technologické a vedomostné zaostávanie prostredníctvom:

☑ **Podpory medzinárodnej vedeckej spolupráce** ako:

- jednej z integrálnych praktík otvorenej vedy,
- hlavného impulzu intenzívnej výmeny vedeckých poznatkov a skúseností,
- kľúčového faktora otvorenosti vedy.

☑ **Podpory medzinárodnej spolupráce v oblasti metrik otvorenej vedy** formou súčinnosti s organizáciami zapojenými do vedeckej komunikácie s cieľom dohodnúť sa na takých metrikách otvorenej vedy, ktoré podporujú všetky zložky Odporúčania UNESCO a jeho implementáciu.

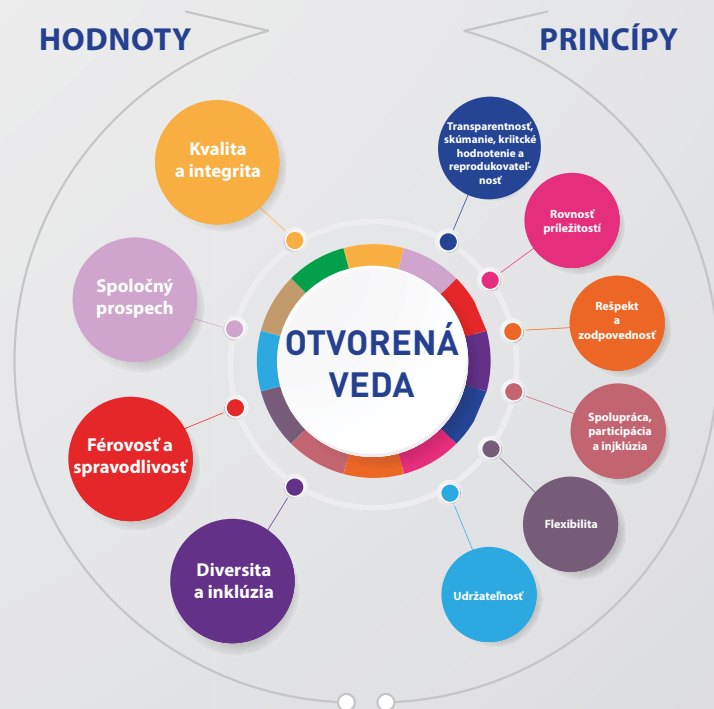
Odporúčanie UNESCO o otvorenej vede v skratke

Odporúčanie UNESCO o otvorenej vede je prvý medzinárodný nástroj na stanovenie štandardov v oblasti otvorenej vedy. Odporúčanie prijalo 193 krajín v novembri 2021 na 41. zasadnutí Generálnej konferencie UNESCO. Dokument obsahuje definíciu, spoločné hodnoty a usmerňujúce zásady otvorenej vedy, ktoré boli uznané na medzinárodnej úrovni. Tiež identifikuje súbor krokov napomáhajúcich spravodlivej a férovej implementácii otvorenej vedy na úrovni jednotlivcov, inštitúcií, na úrovni regionálnej, štátnej a medzinárodnej.

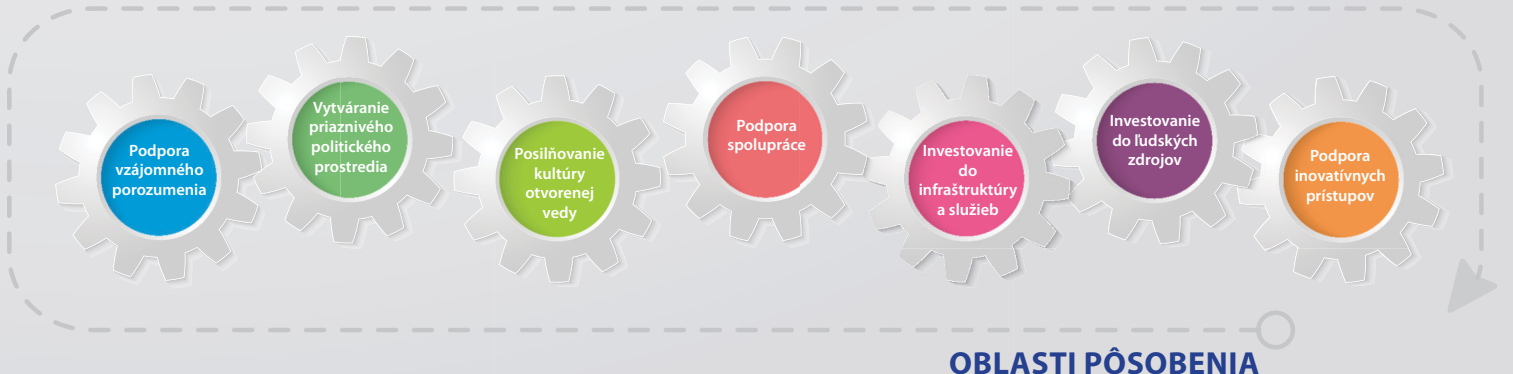

HODNOTY

PRINCÍPY

OTVORENÁ VEDA

Tento dokument bol predstavený na webinári OASPA v marci 2022 (Policy into Action: the UNESCO Recommendation on Open Science under the spotlight - actions for publishing) zameranom na vydavateľské modely, úspechy a výzvy publikovania v otvorenom prístupe a ich súlad s Odporúčaním UNESCO. Dokument sa následne zdieľal so širokou komunitou otvoreného publikovania. Ďakujeme všetkým za ich čas a pripomienky k dokumentu. Túto verziu pripravili Claire Redhead, OASPA (claire.redhead@oaspa.org) a Iryna Kuchma, EIFL (iryna.kuchma@eifl.net) v apríli 2022. Ak použijete tieto usmernenia pri implementácii Odporúčania UNESCO, prosím, kontaktujte nás - vítame každú spätnú väzbu.

© UNESCO a OASPA 2022. <https://doi.org/10.54677/DNSX3809>. Táto publikácia je dostupná v režime otvoreného prístupu pod licenciou Attribution-ShareAlike 3.0 IGO (CC-BY-SA 3.0 IGO). Používaním obsahu tejto publikácie, používateľia súhlasia s tým, že budú dodržiavať podmienky používania repozitára s otvoreným prístupom UNESCO (<http://www.unesco.org/open-access/terms-use-ccbysa-en>). Grafický dizajn a sadzba: Claudia Tortello

Tento preklad nie je oficiálnou publikáciou UNESCO a ani sa za takú nepovažuje. Preklad CVTISR, marec 2023. Preklad má informatívny charakter.